MULTATULI'S VORSTENSCHOOL
Een vorstenspiegel der negentiende eeuw in dramatische vorm

H.H.J. de Leeuwe

Vanouds al hebben de toeschouwers in het theater met schrik en mededogen gekeken naar de lotgevallen van hooggeplaatste personen die door tekortschietend gedrag rampen veroorzaakten. Halsstarrigheid kost een tiran het verlies van echtgenote en zoon, broedermoord leidt tot ondergang van het gehele koninklijke gezin, ondoordachte verdeling van het land heeft waanzin en ineenstorting van het rijk tot gevolg. De tragediedichters waren -zo zou men willen zeggen- bewogen moralisten die waarschuwende voorbeelden lieten zien. Ook de komedieschrijvers toonden figuren met eigenschappen die, hoe belachelijk ook, hun hele omgeving ongelukkig konden maken. Doch de auteurs spraken niet altijd met opgeheven wijsvinger. Wie de schoen paste, mocht hem aantrekken.

Toch kwam er een tijd waarin de auteurs meenden het duidelijk te moeten zeggen. Had Horatius niet al verklaard dat de dichters niet alleen moesten vermaken maar ook leren? "Bessern sollen uns alle Künste", stelde Lessing, die vond dat het treurig was dat dit überhaupt eerst bewezen moest worden. Het theater in het bijzonder was een leerstoel, een kansel, misschien in de allereerste plaats voor koningen en prinsen. Hugo de Groot zette zijn gedachten over het gedrag van de vorst -vervat in zijn hoofdwerk *De iure belli ac pacis*- òm in dramatische taal toen hij in zijn treurspel *Sophompanéas* Jozef, de ervaren Rijksbestuurder, wijze lessen liet geven aan zijn zoon (1632). Metastasio, de vruchtbare Italiaanse dramaturg der achttiende eeuw, liet in zijn stukken tirannen optreden die onherstelbaar leed zouden hebben aangericht, wanneer ze op het slot niet tot inzicht waren gekomen.[1]

In 1787 verscheen in Duitsland een historische tragedie met politieke strekking, *Don Karlos* van Schiller. Daarin ontwerpt een verlichte aristocraat, de Markies van Posa, tegenover de harde despoot Filips II de utopie van een staat waar *Bürgerglück* en *Fürstengrösse* samengaan. Karlos, de kroonprins,

---

1 Die blij-eindende treurspelen werden vaak gespeeld op vorstelijke hoogtijdagen. Mozart componeerde *La clemenza di Tito* ter gelegenheid van de inhuldiging van Keizer Karel VI te Praag (1791) op een tekst (naar Metastasio) waarin de Romeinse imperator Titus bewijzen geeft van een voorbeeldig, maar nauwelijks geloofwaardige vergevingsgezindheid. Voor de bruiloft van Aartshertog Ferdinand, zoon van Maria Theresia, te Milaan in 1771, zette hij een mythologisch-allegorisch herdersspel op muziek waar de Keizerin de jonge regent in de gedaante van Venus voorhoudt hoe heerlijk het is stervelingen gelukkig te maken. Hij moet al haar geboden met zachtheid uitvoeren. Die didaxis is vervat in een tekst van Parini: *Ascanio in Alba*. Erfstadhouder Willem V vroeg bij zijn bezoek aan Amsterdam op 1 juni 1768 als galavoorstelling in de schouwburg *Demophontes* van Metastasio waarin -verbonden met een spannend handelingsverloop- de macht van de absolute vorst ter discussie gesteld wordt en de vraag rijst of de vrees van het volk wel de basis van die macht moet zijn.

zal dit moeten verwezenlijken, doch daarvoor is een groots besluit vereist: "Geben Sie Gedankenfreiheit!".

In de jaren dertig van de negentiende eeuw publiceert in Frankrijk Victor Hugo geschiedkundige treurspelen die hij van *prefaces* vergezeld doet gaan, die ronduit manifesten zijn van het liberalisme. De kritische titel *Le roi s'amuse* -het gaat om koning Frans I- is meer dan duidelijk (1832). Dit geldt ook voor de ernstig waarschuwende titel *König Ottokars Glück und Ende* van de Oostenrijker Grillparzer (1825).

Maar geen van de toneelschrijvers ging zo ver in zijn didactische bedoelingen dat hij het woord *school* aan de titel verbond. De Nederlander Eduard Douwes Dekker (1820-1887) die zich als auteur Multatuli noemde, dorst het aan. Zijn *Vorstenschool* (1872) kreeg zelfs een ironische ondertitel mee: *Vluchtige schets van 'n paar verschillende wyzen waarop hooggeplaatste personen hun roeping zouden kunnen opvatten.*[2] Wat anders dus dan een vorstenspiegel?

Opmerkelijk misschien is nog meer dat de gedachten over die roeping niet komen uit de mond van een man maar uit die van een vrouw, koningin Louise, de echtgenote van koning George die -regerend over een niet nader genoemd land- meer belangstelling heeft voor de jacht en de uitmonstering van uniformen dan voor staatszaken. Louise daarentegen legt zich zelf een taak op: onderzoek naar de economische toestand van het volk.[3]

Het stuk begint met dit onderzoek. Zij ondervraagt een geschoolde arbeider in loondienst, een boekdrukkersknecht, naar zijn inkomsten en familieomstandigheden. Hij is weduwnaar, de kinderen verwilderen, alleen de baby wordt vrijwillig verzorgd door een jonge buurvrouw, hij heeft een weekloon van acht gulden, een jongen verdient er acht stuivers bij, het eten bestaat uit brood, aardappelen, bonen en grutten, maar niet altijd, en soms krijgen ze niets, van vlees kan nooit sprake zijn. De Koningin ervaart bovendien later nog dat de man aan de drank is.

Geïnteresseerd vooral in de hulpverleenster, een jonge naaister, begeeft zij zich incognito naar haar woning om een jurk te laten maken en geraakt daarbij betrokken bij gebeurtenissen die voor haar persoonlijk van groot belang zijn: zij wordt ervan verdacht een ongeoorloofde relatie te hebben met de minister-president. Dit wordt veroorzaakt door de zichzelf opgelegde taak. Zij wil weten welk beleid er gevoerd wordt in het land, en op welke wijze. Daarvoor ontbiedt zij de premier, graaf Otto van Weert, om in tegenwoordigheid van de Koningin-Moeder met hem gesprekken te voeren die tot diep in de nacht duren. Dit wekt de jaloezie op van de Koning en zo ontstaat de intrige van het drama (waaraan we echter in dit verband slechts weinig aandacht zullen besteden).

De statistieken, rapporten en cijfers die in dit onderhoud ter sprake kwamen, hebben haar de indruk gegeven dat deze voorzitter van de raad van ministers een routinier is, meer niet, en daarom ongeschikt voor zijn ambt.

---

2 Wij citeren Multatuli naar de *Volledige Werken* VI (Amsterdam 1952) 9-112.

3 Dekker zelf heeft in 1863 een molenaarsknecht over zijn economische status ondervraagd en de uitkomst ervan in *Idee 451* gepubliceerd. Het bleek dat de geënquêteerde van zijn weekloon 22 1/2 cent overhield. Vermeld werd daarbij met nadruk dat de man niet dronk.

Hij mist enthousiasme, hij heeft geen hart. Louise hoopt, maar betwijfelt het of ze hem geïnspireerd heeft tot het geloof in een betere toekomst.

Want de economische toestand van het volk is rampzalig. Haar practische enquêtewerk heeft het haar doen zien. Aanhoudende materiële zorgen belemmeren elke ideële ontwikkeling. Dat er geen opstanden losbarsten, is alleen te danken aan verzwakking, aan de gelatenheid van het volk. En waaraan is die toestand te wijten? Aan de heerschappij van één kleine maatschappelijke groep (durven we te zeggen: klasse?).

In een lyrisch getint betoog laat Multatuli het aldus door Louise zeggen:[4]

Het Volk
Is laag gezonken, moeder! Ziel en hart
Gaan onder by aanhoudend stoflyk lyden.
De gloed van hoger geestdrift wordt gedoofd,
Als 't leven slechts één kamp is met het lage.
Het Volk is ruw, zo zegt men, en misschien
Terecht. Maar, moeder, hoe zoudt gy en ik zyn,
Indien van kindsbeen af, ons gans bestaan,
Ons wensen, willen, streven ... alles, zich
Had opgelost in 't éne woord: gebrek?
En blyft het niet de vraag altoos, of ons
De scherpe prikkel van de honger, en
Het kankrend wee van dagelyksen angst
Voor 't onderhoud van morgen, zo gedwee
Zou laten als dit ruwe Volk zich toont?
Ik, moeder, sta verbaasd by zoveel zachtheid,
Maar vind, helaas, de reden, die 't verklaart:
Het Volk is uitgeput, berust uit zwakte.
En de oorzaak van dit alles: Broedermoord!
Een deel, 'n nietig deel der maatschappy
Heerst, regelt, kuipt, maakt wetten ... en verwyst
Het ovrig deel -en 't grootste- tot ellende!

Deze marxistische gedachte wordt door Multatuli niet nader uitgewerkt,[5] en op de terecht door de Koningin-Moeder gestelde vraag, welke middelen tot herstel Louise gevonden heeft, is het antwoord negatief. Maar zij wil wéten, ja zij moet alle bijzonderheden kennen. Hier blijkt welke hoge opvattingen zij heeft van het koningschap. De vorst is, zegt zij, in gevaar de voorste en in het goede de eerste, al is de monarchie niet het afdoende geneesmiddel voor de kwalen der maatschappij, ja het is denkbaar dat de koning zijn macht overdraagt aan hen die sterker zijn. Denkt zij hier aan de republikeinse staatsvorm? Multatuli laat zich er niet over uit. Hoe dan ook: zij beklemtoont de innige verbondenheid van koning en volk, het volk dat hem voedt, het volk waarvan hij afhankelijk is. Dat legt verplichtingen op: "Een eerste plicht des Soevereins is: weten. Het kunnen, moeder, zal wel volgen". Maar thans is het

4 Dit geschiedt in een gesprek met de Koningin-Moeder in het eerste bedrijf dat speelt op de ochtend na het onderhoud met de minister.

5 Multatuli heeft zich uitdrukkelijk van de "meeningen der sociaal-demokraten" gedistantieerd; die kwamen hem voor "in hoofdzaak onjuist te zijn." (Advertentie in het *Algemeen Handelsblad*, 12-11-1886).

zo niet: de vorsten worden door middelmatige figuren geadviseerd, ze zien alleen papier, ze horen vrijwel alleen leugens.

Hoe die adviseurs eruit zien, merkt de lezer/toeschouwer in het tweede bedrijf. De heren uit de omgeving des konings (zoals de lijst van personen ze noemt) vormen een bont gezelschap. Ene Hesselfeld probeert de al eerder genoemde premier door een gemene insinuatie te doen vallen, ene Van Huisde probeert dit door een mensonwaardige streek te verhinderen, ene Von Schukenscheuer-Schiefschalheim tracht op bespottelijke manier een positie te verkrijgen bij het bestuur van de domeinen, ene Miralde is een wat schimmig, licht te beïnvloeden heerschap, alleen Prins Spiridio geeft, zoals zijn naam zegt, blijk van geest en geestigheid. Bij een ongedwongen samenzijn geeft George hem voor de grap de opdracht "een speech vol lamme laffe lompe leugens" te houden. Spiridio kwijt zich daarvan door het houden van een koninklijke kamertoespraak:

> Hèm, hèm! M'n heren, het verheugt me zeer
> U hier opnieuw om my vereend te zien.
> De toestand is perfekt, het vlees goedkoop.
> De burgers zien er flink en vrolyk uit.
> De burgeressen ... idem. Landbouw ... idem.
> ... Onderwys
> Fabrieken ... idem, idem. Onze vloot,
> Ons leger, schuttery, oogst ... alles idem.
> De vriendschap met de vreemde hoven ... idem.
> Idem, idem, idem, idem.

Met deze parodie betrekt de schrijver zonder omwegen een politieke gewoonte van zijn tijd in het stuk (en zijn bezwaren ertegen). Volgens het verslag van de "Vereenigde zitting der beide Kamers op Maandag den 21sten September 1868 tot opening van de gewone vergadering der Staten-Generaal" zei Willem III onder andere:

> Mijne Heeren! Het verheugt Mij, Uwe zitting te mogen openen met dankbare erkenning van het vele goede, dat het Vaderland te beurt viel. Onze betrekkingen met de andere mogendheden laten niets te wenschen over. De belangen van handel, scheepvaart, nijverheid worden door Mijne gezantschappen en consulaten voortdurend met zorg behartigd. Zee- en landmagt, zoowel hier te lande als in de overzeesche bezittingen, kwijten zich voortdurend loffelijk van hun taak. Van Mijne bijzondere zorg voor het onderwijs zal U blijken uit de voordragt eener Wet tot regeling van het hooger onderwijs. De landbouw mag zich over 't algemeen in eenen ruimen oogst verheugen. Onze nijverheid blijft vooruitgaan.

Multatuli ziet dit alles blijkbaar niet zo rooskleurig. Hij heeft toch al moeite met het parlementair stelsel en de daaruit voortkomende beleidsvoering. Wederom is het Koningin Louise die zijn opvattingen vertolkt. Partijen en personen -zegt zij- gaan voor de zaken. Nu eens is die partij aan het roer, dan de ander: "Een Turkse wip, omhoog, omlaag -en dat heet politiek!"

Dan krijgen de Liberalen, de Conservatieven en de Radikalen (lees Socialisten) een kritische beurt. Ze wendt zich vooral tegen de illusie die de namen schijnen op te wekken. De Liberalen zijn niet vrijheidsgezind meer, het behouden, conserveren is volgens de wetten der natuur onmogelijk en de Radikalen -wie zou niet graag het verkeerde radikaal, met wortel en tak

willen uitroeien- eisen het onmogelijke van de regering, "vertalen frak in kiel en praten mee!"

> Zo'n kamer raaskalt. Goed! Daar komt 'n club
> Aan 't volk vertellen dàt de kamer raaskalt,
> En geeft, tot stichting, 't voorbeeld by de les.

Hoe ziet Multatuli nu in het kader van dit stuk de nabije toekomst van Koning en Koningin? George, spontaan en goedhartig, is tot inzicht gekomen, heeft berouw over zijn verdenking en zal nu samen met zijn gemalin en de eerste minister zich geregeld aan de staatszaken wijden. De connecties die in het dramatisch verloop tot stand zijn gekomen met de naaister Hanna Smit, met haar broer, de smid Herman, en met haar verloofde Albert, een ambtenaar, zullen verstevigd worden, doch ieder behoudt zijn plaats:

> En nu ... ik zeide u reeds, ik wil u weerzien.
> Gaat opgeruimd naar huis, en aan uw werk.
> Gy dáár ... ik hier.

De koning belooft beterschap:

> Ik wil, als gy, Louise, myne plaats
> Verov'ren in het hart des Volks
> En 'k wil m'n plaats verdienen in het uwe!

Dat klinkt mooi, aandoenlijk en veelbelovend. Dus: eind goed, al goed!

Laten we echter pathetiek en sentimentaliteit buiten beschouwing, dan kunnen Multatuli's ideeën zoals ze uit Louise's mond komen, als volgt worden samengevat:

1. Het koningschap legt zware verplichtingen op. Offerbereidheid, zelfoverwinning, medeleven en het vergaren van kennis en kunde maken eerst een prins tot koning.
2. De soeverein is omgeven door middelmatige adviseurs die de zaken uit eigenbelang fraaier voorstellen dan ze zijn; ze moeten door betere krachten vervangen worden.
3. De partijen dienen alleen het eigenbelang, het parlement praat, maar handelt niet.
4. De miserabele economische toestand van het volk is veroorzaakt door de alleenheerschappij van een kleine maatschappelijke groep.
5. De koning moet zelf -daarbij gesteund door hooggekwalificeerde ambtenaren- het initiatief nemen tot verbetering van de heersende misstanden op alle gebied.
6. De standen blijven gehandhaafd.

Tot zover *Vorstenschool* -een toneelstuk dat toch meer blijkt te zijn dan de traditionele vorstenspiegel. Willen wij nog een exacter beeld krijgen van Multatuli's staatsopvatting, dan dienen we een blik te werpen op zijn overige werk. Hij had al vroeg zijn twijfels over de erfopvolging. Was het wel zo zeker dat de ene machtige en bekwame vorst een zoon had die even bekwaam en machtig was? In de *Minnebrieven* (1861) blijkt uit de *Zevende Geschiedenis van Gezag* dat Krates II, de zoon van Krates I, het tegendeel is

van zijn vader. Als hij zegt: "Kòm", gáát iedereen, als hij zegt: "Gá", kòmt iedereen. In die onaangename situatie weet de oude vroedvrouw raad. Toen Krates I gezalfd werd, vielen ook een paar druppels olie op het hoofd van het kleine Kratesje, en dus is ook hij gezalfd en koninklijk gezagsdrager. Dat helpt, en vanaf dat ogenblik komt iedereen als hij roept: "Kòm", en gaat ieder, als hij roept: "Gá!" Dat is alzo gebleven tot op den huidigen dag, voegt de verteller hieraan toe.

Hij herhaalt zijn mening in de *Millioenen-studiën* (1870-73) op geheel andere wijze. In een eindeloos lijkend betoog waar wel honderd of duizend namen genoemd worden van vorsten van de oudste tijden tot heden, stelt hij dat hun gezag berust op een oud-testamentische figuur, Melchi Zedek, de priester-koning van Jeruzalem die Abram (Genesis 14:18) gezegend heeft. Deze theokraat is, zegt de schrijver, "de aartskoning van wie elke rechtschapen heerser zijn heerlykheid afleidt. Bygeloof en baasspelen gaan altyd hand-aan-hand. Dat aanbidden van 't gezag als een heiligheid is 'n fout die de geschiedenis ontsiert". Een koning moet zelf iemand zijn, een persoonlijkheid, hij moet zichzelf waarmaken. Een actueel voorbeeld: in 1866 is het hertogdom Nassau terecht door Pruisen geannexeerd, omdat Hertog Adolf hertogje speelde en niet hertog was, "toen het erop aankwam iets wezenlyks te Heirtogen".

Is Multatuli's mening over monarchen aldus weinig gunstig (hij spreekt ironisch van de wetenschap der monarchologie), even ongunstig is zij over de heerschappij van het volk die hij presenteert onder het hoofd: demologie. Want lager dan een hertog die tekortschiet, lager dan de hovelingen die hem adviseren staat het volk dat vechtend en bloedend betaalt, daarbij aangevuurd door prulpoëten met als gevolg verlies van mannelijkheid, mens-zijn, karakter, waardigheid en gezond verstand. Multatuli snakt naar een flink, zelfbewust en zelfstandig volk. Bitter gestemd schrijft de Man van Lebak de volgende schokkende parabel neer:

> Weet ge hoe Theseus aan z'n eind gekomen is? Ik zal 't u zeggen. Die Aegeus had volkomen gelyk toen-i in zee sprong. Zyn zoon was inderdaad niet aan boord, al vertellen uw mythologie-boekjes dit anders ... uit schaamte zeker. Theseus werd na 't verslaan van den Minotaurus voor den rechter geroepen, om zich te verantwoorden over 't stelen van een klosje garen uit Ariadne's naaidoosje. Men martelde hem zo lang met verhoren en contra-verhoren dat hy zwak werd, en gaf hem toen te verscheuren aan de burgers van Creta, die 't niet verdragen konden dat hy hen van 't monster verlost had. Zo is uw Volk!

Dat is het volk dat wel heel laag gezonken is, en ruw.

Maar is er dan geen ideale heerschappij van het volk denkbaar? Het gaat immers om de vrijheid! Ook hier kan Multatuli met een parabel dienen. Een tiran had een vijand, beter gezegd een vijandin, die hij wenste te vernietigen. Hij probeerde van alles om haar te doden, geen middel was te gering, geen middel was te wreed om het doel te bereiken. Maar telkens herrees zij. Toch kreeg de tiran zijn zin. "Een geniale beul heeft de patiënte doodverhandeld. Ze heette democratie".

Maar hoe staat het dan met de constitutionele monarchie? Een feller tegenstander dan Multatuli is niet denkbaar.[6] De koning wordt be-ministerd, schrijft hij. Een grondwet-koning is onschendbaar, dus niet aansprakelijk. Hij is verantwoord wanneer hij zich stipt houdt aan de beperkingen van zo'n instrument. Hij mag zich niet eens bemoeien met de publieke zaak, en staat dus beneden ieder ander. Hij is met de beste wil onmachtig. De grondwet legt hem de hoge roeping op zich met niets te bemoeien, veroordeelt hem tot dulden en dragen, hij moet een stroman zijn, hij is het vijfde rad aan de wagen, een nul.

Toch laat Multatuli niet alle hoop varen. Het zou immers kunnen zijn dat één vorst zich de gang van zaken aantrekt en aan het land vraagt : "Wilt ge dat *ik* u voorga, *ik* alleen?" Dan zou blijken dat die 'gesplitste verantwoordelijkheid' maar een fabel is. Er is een verzamelingspunt nodig, iemand die de vaan opsteekt, die vóórgaat. Aan hem is door het volk de verheven taak opgelegd op te treden als beschermer waar het bedreigd, als wreker waar het beledigd is.

Deze gedachte van de zelfstandig handelende koning is voorzichtig en in poëtische vorm in *Vorstenschool* gedramatiseerd, waar, zoals Louise zegt, een vorst in gevaar de voorste en in het goede de eerste is. Daarmee is de wens verwoord om het absolute, zij het verlichte koningschap te herstellen, een verlangen dat tegen de stroom van de tijd ingaat: Multatuli is conservatief uit progressiviteit. We moeten hieraan toevoegen dat Eduard Douwes Dekker zichzelf beschouwde als 'despoot uit overleg'. Onder zijn leiding zou de toenmalige kolonie Nederlands Oost-Indië vrij, zelfstandig en onafhankelijk worden. Maar hij wist ook dat hem het "keizerschap van Insulinde" het leven zou kosten.

Doch afgezien hiervan: voor wie is eigenlijk dit toneelstuk bedoeld dat toch uitdrukkelijk, hoewel ironisch, aan hooggeplaatste personen een vluchtige schets zou geven hoe ze hun roeping konden opvatten, een vorstenspiegel dus? Voor Willem III en Koningin Sophia? De schrijver heeft naar buiten toe altijd ontkend dat met Koning George de toenmalige soeverein bedoeld werd. Herkende men in hem de Koning? Des te erger voor hem! Maar het was niet zijn bedoeling geweest, al heeft die veronderstelling hem ertoe gebracht deze soeverein in het laatste bedrijf tot een hoger niveau te verheffen. En Louise? Het is niet ondenkbaar dat hij in haar een geïdealiseerde Sophia heeft getekend. Immers, hij kende haar persoonlijk en verwachtte veel van haar. Maar een auteur als Multatuli schrijft geen sleutelstuk waarin iedereen herkenbaar is afgebeeld.[7]

En toch! Aan wie zou hij anders zijn hoop op een zelfstandige monarch hebben gevestigd? Op de Pruisische koning die met Bismarck aan zijn zijde tevens Duits keizer was? Op de keizer van Oostenrijk, de tsaar van Rusland, op Queen Victoria? Op de Franse of op een andere republikeinse president? Misschien op niemand speciaal, maar op een, alleen in de verbeelding bestaand hooggeplaatst persoon: een Übermensch, een Messias...

---

6 Dit blijkt uit publicaties van 1863, 1865 en 1867.

7 Zie hierover het opstel van steller dezes: 'Douwes Dekker, Willem III en Koningin Sophie. Een aspect van Multatuli's *Vorstenschool* in: *Over Multatuli* 17 (1986) 1-28.

Monument van Koningin Wilhelmina in Wilhelminapark te Utrecht van Mari Andriessen. Fotodienst Gemeente Utrecht.

Het is verbazend te vernemen hoe de dochter van Willem III, Koningin Wilhelmina, sedert 1939 over het staatsrecht dacht en over de functie van het staatshoofd.

Haar ontzag voor het parlementaire bedrijf en de politieke partijen" -aldus schrijft prof. Schöffer-[8] nam eerder af dan toe. De meeste politici met wie zij in aanraking kwam, vond ze maar al te gauw onbekwaam en slap. De moeizame kabinetsformaties bewezen voor haar dat vaak partijbelang boven dat van het land werd gesteld, en van het parlementaire spel kreeg zij een indruk van verdeeldheid en besluiteloosheid.

8 I. Schöffer, 'Wilhelmina ... Koningin der Nederlanden' in: *Biografisch Woordenboek van Nederland* II (Amsterdam 1985) 620-624, aldaar 622-623.

> Eenmaal met haar regering in ballingschap greep zij de kans die er lag om nu, zonder parlement en de daarmee samenhangende ministeriële verantwoordelijkheid, zelf echt invloed uit te oefenen op alle staatszaken. Zij zag dat als haar plicht, ook tegenover 'haar' volk. Groter vertrouwen dan in ministers en ambtenaren stelde Wilhelmina in actieve strijders. Ze had een vage maar weidse toekomstverwachting; in alle geledingen van 'haar' volk zou er sprake zijn van een vernieuwing, politiek en moreel, en na de bevrijding zou het eensgezinde volk bij volksuitspraak aan Nederland een nieuwe grondwet en een nieuw bestel geven, waarbij politici en partijen hun invloed moesten opgeven ten gunste van een jongere generatie uit het Verzet en waarbij aan het Oranjehuis meer gezag en macht zou toevallen.

Het is alsof men Multatuli hoort spreken, hoewel we mogen aannemen dat de oude dame nooit een letter van deze notoire atheïst gelezen heeft. Zijn invloed is dus niet direct aan te tonen. Toch vraagt men zich met het oog op Wilhelmina's verwachtingen af of Multatuli's tegenstander Johannes van Vloten die *Vorstenschool* "een achttiende-eeuws maatschappelijk leerdicht in toneelvorm" -verouderd dus in de negentiende!- noemde, wel volledig gelijk had. Een utopie blijft het; er is een dichter aan het woord die politicus wil zijn, naïef in de beste zin van het woord. Maar in zo'n toekomstdroom zit toch altijd een sprankje hoop.

Door de gekozen dramatische vorm die een heterogene groep mensen als een homogeen geheel enkele uren in een schouwburg bijeenbrengt hoopte Multatuli zijn ideeën -want *Vorstenschool* is een *Idee*- in een bredere kring te verspreiden. Zijn staatsrechtelijke voorstellen zijn niet geaccepteerd, wel zijn pleidooi voor de sociale en economische verbetering der arbeidende klasse. Het verhaal gaat dat hij bij de première in Rotterdam op 2 maart 1875 op alle rangen is gaan zitten om te horen wat men van zijn stuk zei. Op de duurdere rangen werden alleen botte opmerkingen gemaakt. Maar op de goedkoopste plaats op de galerij zat hij naast een oudere man die hem alles uitlegde, want Multatuli hield zich alsof hij er niets van begreep: "Ziet u, meneer, ik heb het eerst drie keer gelezen. Alles begrijp ik nog niet. Toch veel. De maker van het stuk wil vooral, dat het volk het beter krijgt". Multatuli is enthousiast: "Die eenvoudige man", zegt hij later tegen zijn vrienden, "begrijpt juist wat ik bedoel!"[9]

Maar de hooggeplaatste personen gaven geen blijk van begrip. Multatuli stierf gedesillusioneerd (evenals trouwens Wilhelmina[10]). De komende eeuw kende óf parlementarisme óf dictatuur. Verlicht was men alleen op papier. Het beeld van de mens wiens roeping het was mens te zijn, werd danig beschadigd.

---

9 Esther de Boer-van Rijk in de *Groene Amsterdammer* van 1 mei 1910, thans *Volledige Werken* 17, 405. Mw. de Boer werkte als jong actrice mee aan de eerste opvoeringen van *Vorstenschool* in 1875.

10 Wat zou Wilhelmina over het beleid van haar kleindochter Beatrix hebben gezegd? Het recente oordeel van een politiek journalist luidt dat hem "de kwintessens van haar taakopvatting lijkt te zijn: evenknie te zijn van de ministers. Constitutionele adeldom verplicht." En hoe zou Multatuli daarop gereageerd hebben? (H.A. van Wijnen: 'Heeft de monarchie nog toekomst?' In: *NRC-Handelsblad*, 5-9-1992). Zou hij niet verbaasd geweest zijn als hij gelezen had: "Het opvallendste aan het koningschap van Beatrix is haar vakmanschap. Ze heeft het koningschap als het ware geprofessionaliseerd." (Coos Huijsen: 'Elasticiteit van de monarchie'. In: *NRC-Handelsblad*, 19-9-1992).

'Een warachtige beschrijvinge van 64 toveressen die door haer tooverijen over de duysent menschen so oude lieden als jonge kinderen, ende wel ses duysent beesten hebben aangebracht'. Een vlugschrift met houtsnede uit het begin van de zeventiende eeuw, gedrukt in Roermond, dat illustreert, hoe ook toen al verschillende intenties van een communicator konden worden onderscheiden. De boodschap moest afschikken van toverij en inspelen op zucht naar sensatie; bovendien moest de drukker er iets aan kunnen verdienen. In: *NRC Handelsblad*, 16-1-1981.